

MEVLÂNA'DA ÖLÜM DÜŞÜNÇESİNİN TASAVVUF BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Seval GÜNBAL BOZKURT*

ÖZ

Yeni bir hayat için ölüm esastır. Bu ölüm hem bedeninin hem de ruhun ölümü ile olmalıdır. Ruhun ölümü... Çünkü ruhun tazelenmesi buna bağlıdır. Tüm ilahi mertebe geçişlerinde değişen, yenilenen, adeta yakılıp yıkılıp yeniden baştaki saf haline dönen *ruhtur*. Bu yüzden de yücedir. Bedenin geçici olduğu bilinen bir gerçektir. O ölümlüdür ve toprakta çürümeye bırakılır. Bir vakitte yeniden diriltilecektir. Lâkin ruh, kulun ona gösterdiği önem derecesinde ya da nasibince yeniden tezyin edilir, bu şekilde kademe kademe en berrak hâline geçebilir. Antik Romalıların *Memento Mori* dediği, Hz. Muhammed (sav)'in hadisinde *Ölmeden Önce Ölüünüz* diyerek hayatın faniliğini hatırlattığı ölüm tefekkürü esasında hayatı daha iyi ve daha güzel yaşamaya yönelik bir düşüncedir. Ayrıca ilâhî kavuşma ancak ölümle mümkündür. Vahdet, ölümün ardından gerçekleşir. Ölüm ârifler için hem yeniden doğuşun hem de kavuşmanın habercisidir. Yani bir müjde ya da Mevlâna'nın dediği gibi bir düğün. Âriflerin düğünü onların Hakk'a kavuşma günü olduğu için yeniden doğuştur. Bir doğum için önceki benlikten ölüm yoluyla kopuş gerçekleşir. Ölüm olmadan doğum da olmaz. Bu anne rahminden mezara ve kıyamete dek böyledir. Bu şekilde bir insanın maddî ve manevî âlemden ölümünden söz edilebilir mi? Peki bu yeniden doğuş nasıl ve ne ile olmalıdır? Mevlâna'nın yanı sıra diğer ârifler ölüm düşüncesine nasıl yaklaşmışlardır? Bu çalışmada söz konusu sorular ışığında başta Mevlâna'nın eserleri olmak üzere diğer bazı tasavvufi kaynaklardan yola çıkarak Mevlâna'nın ölüme bakışı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Ölüm, Tasavvuf, Vahdet, Ruh.

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye.
seval.gunbal@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-5564-0572.

Evaluation of the Thought of Death in Mevlana in the Context of Sufism

Seval GÜNBAL BOZKURT[†]

Abstract

Death is essential for the beginning of a new life. This death must involve both the body and the soul. The *death of the soul* is necessary, for the renewal of the spirit depends upon it. In all divine stages of transformation, it is the soul that changes, renews, and is metaphorically destroyed and rebuilt, returning to its original pure state. Therefore, it is exalted. The transience of the body is a known truth; it is mortal and left to decay in the earth, only to be resurrected at a destined time. Yet the soul is adorned anew according to the degree of importance and devotion shown to it by the servant; thus, it gradually reaches its most lucid state.

The ancient Romans expressed this with "*Memento Mori*," while the Prophet Muhammad (peace be upon him) reminded humanity of life's transience through the saying, "*Die before you die*." This contemplation of death (*tafakkur al-mawt*) is, in essence, a way to live a better and more beautiful life. Moreover, divine union (*wahdat*) can only be achieved through death. For the gnostics (*'ārifūn*), death is both a herald of rebirth and reunion — a message of joy, or as Mevlana (Rumi) described it, a "wedding." The wedding of the gnostics is the day they unite with the Divine, thus it is a new birth. Every birth requires a severance from the former self through death. Without death, there can be no birth — from the mother's womb to the grave, and until the Resurrection, this remains true.

In this context, can one speak of death in both the material and spiritual realms? And how should this rebirth occur? How did other mystics, besides Mevlana, approach the notion of death? This study, in light of these questions, examines Mevlana's perspective on death, drawing primarily from his works as well as other Sufi sources.

Keywords: Mevlana, Death, Sufism, Unity (Wahdat), Soul.

[†] Lecturer Dr., Department of Eastern Languages and Literatures, Faculty of Letters, Istanbul Medeniyet University, Division of Persian Language and Literature, Istanbul / Türkiye. seval.gunbal@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5564-0572

Giriş

Ölüm nedir, sûfilerin dillerine yerleşmiş ‘Ölmeden önce ölmek’ sözünden ne anlaşılmalıdır, masivâdan kurtulup cânânda visâle etmek için kaç merhaleden geçmek gerekir?.. Mutasavvıflar, ölüm bahsinde bu gibi soruların cevabını hâl ve makamlarla açıklamışlardır. Peki, gerçek anlamda ölüm ne demektir? Yalnızca, insanın vücudundaki organların işleyişinin tamamen sona ermesi mi? Ölümün ötesi ve öncesi nedir?

Her şey zıddı ile kaim olduğuna göre ölümün zıddı olarak hayat kavramı anlaşılmadan sûfilerin ölüm hakkındaki düşüncelerinden bahsetmek zorlaşır. Sûfilerin kalbin ölümüne yani manevî ölüme karşı uyarmalarının sebebi insana verilen hayat fırsatının yani diri olmanın imkânlarının kullanılamaması ve kıymetinin anlaşılabilmesidir. Bu yüzden bu dünyadaki manevî ölümden kurtulmak için ferdi diri tutan ezeli aşka sıkıca bağlanmalıdır. Ancak o zaman diri olacak ve hayatın sırrına vakıf olacaktır.

Ölüm düşüncesi, modern bir dil ile yorumlanacak olursa ölüm de doğum gibi tek ve yalnız başına bir tecrübedir. Kimse bir diğerrinin yerine ölemez. Ölüm bir sırdır. Ölmek, var oluşun koşulunun ta kendisidir. Varoluşa gücünü ve yoğunluğunu veren ölümdür. (Jankelevitch, 2012, 33-34). Ölüm, modern bir dil ile değil de âriflerin üslûbu ile yorumlandığında nasıl bir anlama varılacaktır? Bu sorunun cevabını bulabilmek için öncelikle şu sorular sorulmalıdır:

1. Mutasavvıflar neden ‘Aşk ile diri olmak’ ifadesini sıklıkla kullanırlar?

2. ‘Beden ölür, cânlar ölesi değil’ felsefesinin ardında ne yatmaktadır? Bedenin bu hayattaki görevi nedir? Beden, yalnızca kalbin ve ruhun taşıyıcısı mıdır?

3. Nefsin ölümü ne ile olur? Nefsin ölümü ile manevî âlemdeki yaşama bir kapı aralanır mı?

4. Ölümün ve yaşamın sırlarının aradan kalkması için kulun hangi makamlardan geçmesi, kaç hicâbın/örtünün kalkması, kaç perdenin aralanması gerekir?

5. Ölüm, sûfî için bir vuslat ise vuslatın mânası nedir? İnsanın

beşeriyeti bu vuslata bir perde midir? O hâlde beşeriyet ortadan kalkınca vuslat kesin midir?

Bu çalışmada yukarıdaki sorular ekseninde başta Mevlâna olmak üzere diğer mutasavvıfların düşüncesinde ölüm olgusunun nasıl yer aldığı incelenecektir. Bu nedenle öncelikle eski çağlardan itibaren ölümler için yapılan törenler, ilkel insanların ölüme ve ölüye bakış açılarına yer verilecektir. Ardından sûfilerin ölüm hakkındaki görüşleri ve yine onların nazarında ölümün, hayatta kalanları nasıl 'şekillendirdiği' üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bu bağlamda örnek beyitler üzerinden Mevlâna'nın şiirlerinde geçen ölüm ifadesinin hangi imgeye karşılık gelebileceği ele alınacaktır.

1. İlkel İnsandan Modern Zamanlara Ölüm Düşüncesi

Sûfiler yalnızca nefsin ölümünü değil, bedenın ölümünü deneyimlemeyi de bir bahtıyarlık sayarlar. Beden onun için bir zindandır. Ölünce bu zindandan kurtulur. Sûfî şiirlerinde bedenın kutlanmadığı açık bir şekilde görülür. Ruhunu nefsin günahlarından ve kirlerinden arındıramayan kişi pek bir çaba sarf etmiş sayılır. Onun durumu ilkel insanın şu hâline benzetilebilir: "İlkel düşüncede ölüm, hiçbir zaman genel yasalara uyan doğal bir olay olarak kabul edilmez. Ortaya çıkışı zorunlu olmayıp rastlantısaldır. Her zaman bireysel ve rastlantısal nedenlere dayanır. Ölümün, bedensel yok oluşun kaçınılmazlığını kabullenme konusundaki isteksizlik, 'ruhun ölümsüzlüğü' kurgusunu önceleyen bir yaklaşımı doğurur. İlkel insan, öleni ölümsüzleştirmek ve ölümü reddetmek için bir çaba içine girer. Bazı araştırmacılar, Neanderthal insanın, tartışmalı görünen ölüm törenleri yapmakla birlikte, bunun 'ölümü kabullenme anlamına gelmeyip, ölenlerin ölmediğini/yok olmadığını düşünerek onların geri dönmesi ya da yeni yerlerinde yaşamlarını rahat sürdürmeleri amacıyla yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Ancak gidenlerin hiç dönmemeleri, ölüm olgusunun giderek kabullenilmesine, ancak onun getirdiği dayanılmaz kaygı ve korkuyu ödünlemek üzere de yaşamın başka tinsel yolda sürdürülerek 'sürekliliğin korunması' kurgusuna yol açmış olmalıdır. Bazı törenlerde ölmüş kişilerin beyinlerinin yenilmesi tinsel süreklilik çabasıyla yapılır. Bu şekilde ölenin tinsel yapısı sağlanmış olacaktır". (Kanat, 2007, 171-171).

Modern çağın ölüm düşüncesine göre gömme eyleminin aslında yaşamı kontrol altına alma olduğu söylenebilir. İnsan ölünce artık her şey nihayetine ermiş, tüketilmiştir. Hegel ölüm bilmeceğine arkada kalanların davranışından yola çıkarak ölüme şu şekilde yaklaşır: “Gömme, akrabalar tarafından ölümün yok edilmesi eylemidir. Sanki bir tamamına erdirmeye varmış gibi, bir çeşit geri dönüş, sanki toprağın altında dönülecek bir yer varmış da oraya geri dönülürmüş ve oradan gelinirmiş gibi yapılır (bu açıdan Tevrat'ta ölmek anlamında ‘*atalarla birlikte yatmak*’ denilir). Ölümde ana maddeye bir dönüş düşüncesi, fenomenolojik dünyanın *altında* yer alan bir yere gidiş düşüncesi vardır. Cenaze merasimi yaparak ölü onurlandırılır, böylece anonim bir bozuşma önlenir. Ölü, canlı bir anıya dönüştürülür. Ölüm bilmece, *Mantık*'ta yokluğa indirgenmiş, o da varlıkla birlikte düşünülmüştür.” (Levinas, 2006, 105-106).

Budizm inanisinde ise ölüm, “insanın kemâle ermesi, bütün varlık kategorilerini ve tekâmülü arkasında bırakması demektir. Aynı şekilde Nirvana da her türlü oluşun bitişi demektir. Nirvana ne gelmek ne gitmek ve ne de bulunmak ne ölmek ne de doğmak demektir. O ıstırapın son bulmasıdır (Özkan, 2013, 226).”

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere eski inanışlarda ölen kişinin bu hayata tekrar doğacağı düşünülür ve bunun için hazırlıklar yapılır. Yani beden kutsanır ve ölümsüzleştirilir. Bazı eski inanışlar ise cesedin kirli olduğuna dair bir düşünce içindedir. Zerdüştler, toprağı temiz kabul ettikleri için ölülerini gömmezler. Ateşi de kötülüklerden arındırıcı olarak kabul ettiklerinden ölülerini yakmazlar. *Dahma* denilen yüksek mezarlarda vahşi kuşların parçalamasına bırakırlar ki bu da doğal ölümün kendisi kadar yaralayıcı bir durumdur. Bunun sebebi ise yukarıda ifade edildiği gibi bedeni kirli kabul etmelelidir. Oysa ruhun yükünü çeken bedendir, üzerine suç yıkılan yine beden.

Ölüm kimilerine göre bir ıstıraptır, kimilerine göre uzun bir ayrılık. Ancak sûfiler ölüme bu gözle bakmazlar. Her dinin ve her inanışın ölüm düşüncesi birbirinden farklı olabildiği gibi benzerlikler de taşıyabilir. Örneğin, Doğu ülkelerinde İslâm tasavvufundan beslenerek yaşayan bir Müslüman ile Batı coğrafyasında yaşayan birinin ölüm tefekkürü aynı olamayacağı gibi, Müslüman bir sûfî ile dün-

yanın herhangi bir yerinde atalarının inancını sürdüren bir mistiğin ölümüne bakışında da benzerlikler ve ayrılıklar görülebilir. Ölüm fikri de yaşanan coğrafyaya, kültüre, dile ve dine bağlı olarak değişir ve gelişir. Coğrafya, dil, din ve kültür farklı olduğu için *ilâhî vuslat* ve *ölmeden önce ölmek* gibi metaforlar ancak o kültürde bu durumu deneyimlemekle mümkün olacaktır. Mevlâna'nın ölüm düşüncesinin kaynağı İslâm dini, Kur'ân ve sünnettir. O hâlde önce bunlar bilinmelidir. Bu bağlamda birinci bölümde Mevlâna'nın ve diğer mutasavvıfların eserlerinden hareketle ölüm imgesinin sûfîler tarafından nasıl kullanıldığına yer verilecektir. Bu amaç doğrultusunda ölüm olgusunun ilk olarak dünya hayatının zorluklarından ve beden kafesinden kurtulma, ikinci olarak nefsi öldürme ve üçüncü olarak da gerçek aşka ulaşarak vuslata erme imgesi anlamında kullanıldığı beyitler ele alınacaktır.

2. Mevlâna'nın Şiirlerinde Ölümün Dünyanın Zorluklarından ve Beden Kafesinden Kurtuluş İmgesi Olarak Değerlendirilmesi

Mutasavvıflar dünyayı bir zindana, bedeni de ruhun onun içinde hapsedildiği bir kafese benzetmişlerdir. Sûfîlerin bakış açısı dikkate alındığında insanın dünyadaki durumu, kafesin içindeki başka bir kafeste sürdürülen bir yaşama benzer. Bu kafesten kurtulmak beden kalıbından çıkmakla mümkündür. Bunun için de önce insanın içinde aşk olmalıdır ki gerçek sevgiliye, Hakk'a ulaşmak için hapsedildiği cesetten kurtulsun ve hâlden hâle girsin.

Bu doğrultuda Mevlâna *Divân-ı Kebîr*'inde şöyle demektedir:

Çık gel, varlık evini boşaltayım şu saat
Çık gel, beden hırkasını atayım şu saat
Nefsinden vazgeçmeyi oku, çocuk
oyununu bırak.
Bir canım var ve feda etmek isterim şu
saat.

درآ تا خرقهٔ قالب دراندازم همین ساعت
درآ تا خانهٔ هستی بپردازم همین ساعت
صلا زن پاکبازی را رها کن خاکبازی را
که یک جان دارم و خواهم که دربازم همین ساعت

(Mevlâna, 1387, 256)

Mutasavvıflar ölümü sonsuz yaşamın bir başlangıcı olarak gördüklerinden, ölüm geldiğinde bu dünyanın sıkıntı ve meşakkatlerinden uzaklaşacaklarından söz etmişlerdir. Nitekim dünyada iyi bir insan olarak hayatını sürdürmüş biri için ölüm bir kurtuluştur. Böyle birisi yaşamın tüm zorluklarından ölüm ile kurtulur. Bu ne-

denle sûfî kaynaklarda iyi insanlara ölümün, iyi ve tatlı bir şekilde geleceği ifade edilir. Aynı şekilde kötüler için de ölüm acı ve zor olacaktır:

Şekerden daha tatlıdır her dem
onun yanında ölmek.

Bu sözü ölümler bilir, dirilere sorma.

(Mevlâna, 658)

پیش او مردن به هر دم از شکر شیرینتر است

مرده داند این سخن را تو مپرس از زندگان

Mevlâna yukarıdaki gazelin son beytinde aşkı kafesin içindeki bir kuşa teşbih etmiştir. Bu kuş kafesten kurtulup özgürlüğe ve maşukuna kavuşma arzusu içindedir. İnsan için kafes, bedendir. Kuş ise Hakk'ın aşkı ile dolu olan ruhtur.

Aşk, can kuşuna der ki; "Kafese
istekli misin?"

Kuş, "Ben seni isterim, kafesi parçala" der.

مرغ جان را عشق گوید میل داری در قفس

مرغ گوید من تو را خواهم قفس را بردران

Mevlâna'nın gazellerinde ölümün tatlılığından bahsedilir. Çünkü cânını teslim eden kişi, ölümü karşılığında hakîkî sevgiliye yaklaşıp demektir. Mevlâna, 'Ölümden niçin kaçayım?' diye sorar. Zira öldüğü zaman dünya kafesinden kurtulup bir gül bahçesini mesken tutacaktır. Ölümün güzele tüm güzelliği ile kötüye de tüm acılığı ile yansıyacağını belirtir:

Canı sen aldığında şeker gibidir
ölmek

Tatlı candan daha tatlıdır senin elinle
ölmek

(Mevlâna, 1387, 1019)

چون جان تو می ستانی، چون شکر است مردن

با تو ز جان شیرین شیرین تر است مردن

Aynı gazelinde ölümü *ayna* olarak tasvir eder. Bu öyle bir aynadır ki kişiye dünyadaki hâlini gösterir. Bu aynaya yansıyan sûret her ne ise ölüm de o kişi için aynı şekilde gelecektir. Aynaya yansıyan, kişinin hâlinin izhârıdır:

Ölüm aynadır ve güzelliğin aynaya
yansır.

Ayna, 'Ölmek ne güzel manzara'
der."

Mümin isen, ölümün de mümin ve

مرگ آینه ست و حسنت در آینه در آمد

آینه بر بگوید: "خوش منظر است مردن"

گر مؤمنی و شیرین، هم مؤمن است مرگت

tatlıdır

Dinsiz isen, ölüm de dinsiz ve acıdır.

ور کافری و تلخی، هم کافر است مردن

Mevlâna, ölümün herkes için ayrı bir anlamı olacağından bahseder. Müminler ve kâfirlerden bahsederek inanan ve inanmayanlar için ölüm farklı renklerini gösterecektir. İnananlar için ölüm, ruhunun güzelliklerini ortaya çıkaran bir aynadır. Eğer ruh iyiye o aynada iyilikler parlamaya başlar. Eğer ruh kötüye işte o zaman aynaya kötülükler yansır. Şebüsterî, *Gülşen-i Râz'* da 'Ölümün Kısımları *Beyânında'* başlığını taşıyan bölümde üç türlü ölümden sözeder ve ölümü sürekli, ihtiyârî ve ızdırârî olmak üzere üçe ayırır:

İnsanın üç türlü ölümü vardır:

Birincisi, zâtî itibarıyla her lahza ölüp durmasıdır.

İkincisi, ihtiyârî ölümdür.

Üçüncüsü ızdırârî ölümdür.

(Şebüsterî, 1377, 86)

سه گونه نوع انسان را ممات است

یکی هر لحظه وان بر حسب ذات است

دو دیگر زان ممات اختیاری است

سیم مردن مر او را اضطراری است.

Bu beyitlerden de anlaşılacağı gibi insan her an ölümle iç içedir. Uyku da bir ölümdür, insanın her gece tekrarladığı. Şebüsterî'nin yukarıdaki beyitlerde *ihtiyârî ölüm* diyerek bahsettiği ikinci ölüm, insanın dileyerek, isteyerek ölmesi yani nefsinin aradan kaldırmasıdır. İhtiyârî ölümden bir seçim söz konusudur. Bu seçim kulun, ölüm gelmeden önce nefsinin kötülüklerden arındırması yoluna dayanır. *İzdirârî ölüm* ile kastettiği zorunlu ölümdür yani kulun, eceli gelince ister istemez ölmesidir.

Sûfilerin ölüm anlayışı incelendiğinde bu iki türlü ölümden sıkça söz edildiği görülür: Zorunlu ölüm (ızdırârî) ve irâdî ölüm (ihtiyârî). Marifetin kazanılmasında irâdî ölümün tesiri vardır (Yusuf Pûr, 1389, 42-43). Birincisi bedeninin ölümü ile gerçekleşen ölümdür, ikincisi ise sûfilerin *ikinci doğum* olarak benimsedikleri irâdî bir ölümdür. İnsan kendi isteği ile ölmekten önce ölmeyi seçer ve ruhunu tüm kirlere arındırmaya çabalar.

Ölüm üzerine düşünmek ve ona hazırlanmak insanı gaflete dalmaktan uzaklaştırır. Nefsi öldürme yolunu tutanların doğal ölüm ile ölümleri gerçekleşmeden evvel dünyada uzlete çekildikleri görülmektedir. Bu öyle bir uzlettir ki halk içinde yaşayıp halkın içine düştüğü dünyevî hırs ve tuzaklardan kendini kurtarır. Nakledildiğine göre Kutbuddin Şirâzî, Mevlâna ile mülakatında ona yolunu ve

yöntemini sorar. Mevlâna da cevap olarak 'bizim yolumuz ölmektir' der.

Mevlâna'ya göre irâdî (ihtiyârî) ölümün aşamaları vardır. Bu ölüm, doğal ölümün aksine kişinin isteği doğrultusunda gerçekleşir ve diğerlerinin zorunlu ölüm ile görecekerini önceden görürler. Kişi ilmü'l yakîn mertebesinde aynü'l-yakîn'e erişir. Bu nedenledir ki insanların hicâbı bedendir. Ruh, bedenden ayrılınca başka hiçbir şey onun hicâbı olmaz. Ârifler bu ölümden fenâfillah'ı yani nefsin isteklerini öldürmeyi ve kendi arzuları yerine Allah'ın emirlerini koymayı kastetmişlerdir (Tâcu'd-dînî, 1394, 821-822).

Mutasavvıfların irâdî ölümü zikretmeleri sebepsiz değildir. İnsanı türlü günaha gark eden dünya hayatına karşı isteksiz olmayı tavsiye etmelerinin sebepleri vardır. Dünya, insanı her an renkleriyle kandırır. Burada bir imtihanda olduğunu unutturur. Bu nedenle sûfîlerin dilinde dünya, *murdar/leş* olarak tasvir edilmiştir. Hatta Hekîm Senâî, bir kasidesinde dünyayı murdar olarak nitelendirmiş ve insana zincirlerini kırarak dünya kafesinden kurtulmasını salık vermiştir:

Niçin kargalar gibi bir leş hatırına bu
pespâyede kalıyorsun?
Tavuslar gibi kafesi kır ve yükseklere uç.
(Senâî, 52, 1394)

چه مانی بهر مرداری چو زاغان اندرین پستی
قفس بشکن چو طاوسان یکی بر پر برین بالا

Dünya ve nefsin istekleri, ruhun özgür olmasını engelleyen perdelerdir. İnsan bu perdeleri kaldırıp zindandan çıktığında içindeki cevheri, özü keşfedecektir. Ama eğer ki bunu yapmakta gecikir ise ölüm geldiğinde kendi gerçeğiyle ister istemez yüzleşecektir:

Sen kırmazsan, o doğası gereği kırılır
Ölümün kırıldığında, ne zaman insan
incisi olacaksın?"

(Mevlânâ, 1387, 1291)

تو اگر نشکنی، آن کتِ بـِـرشت او شکند
چون که مرگت شکند، کی گهرِ فرد شوی

Mutasavvıflar insan ruhunun yüce özünün irâdî ölüm olduğuna inanırlar, bununla kulun nefsânî arzulardan uzaklaşmasını, bunlara karşı bir ölü gibi olmasını kastederler. Doğal ölüm bundan önce geldiğinde irâdî ölüm tecrübesine erişilemeyecektir (Mevlâna, 1387,

1291).[‡] Mevlâna, başka bir gazelinde ölümden duyduğu mutluluğu ifade eder. Mevlâna söz konusu gazelinde mezarına gelen ziyaretçinin göreceği neşeli manzarayı şu şekilde betimler:

Eğer mezarımı ziyarete gelirsen
Onun dans ettiğini göreceksin

اگر بر گورِ من آیی زیارت
تو را خرپشته ام رقصان نماید

Ey arkadaş! Mezarıma defsiz gelme
Allah'ın meclisinde kederli olmak
yakışmaz.

میابی دف به گورِ من، برادر!
که در بزمِ خدا غمگین نشاید

(Mevlâna, 1387, 425)

Mevlâna, aynı gazelin devamında birkaç beyit sonra şöyle demektedir:

Allah beni aşk şarabından yarattı
Aynı aşk ölümüne sebep olsa da

مرا حق از می عشق آفریده ست
همان عشقم اگر مرگم بساید

O, aşk ile yaratıldığına inandığı için öldüğü zaman üzülenlere 'kederlenmeyin, bu mecliste üzgün olmak doğru değildir' der. Zira gelenler, onun kabrini raks eder bir vaziyette bulacaklardır. Çünkü ruhu aşk şarabına kanmıştır ve mesttir. Yukarıdaki gazele hâkim olan genel düşünce ise Mevlâna'nın ölüm anlayışını özetler niteliktedir: Benim mezarım da o mezarın toprağı da o topraktan biten buğday da o buğdaydan yapılan ekmek de ve o ekmekten yiyecek de mest bir hâlde olacaktır. Yani ölümünden sonra bile aşkı sürecektir ya da belki asıl o zaman başlayacaktır. Bu aşk onun diğer âlemde devamını, ölümsüzlüğünü sağlayan şeydir. Bu doğrultuda Ebu Said Harraz'dan nakledilen bir rivayeti zikretmek yerinde olacaktır: 'Mekke'de idim. Bir gün Benî Şeybe kapısının yanından geçerken ruhunu teslim etmiş güzel bir genç gördüm. Yüzüne baktım, bana tebessüm etti ve şöyle dedi: "Ey Harraz! Bilmez misin ki, âşıklar ölseler bile daima hayattadırlar, onlar sadece bir yurttan diğer bir yurda intikal ederler." (Kuşeyrî, 1981, 487).

Mevlânâ'nın *Her nefis ölümü tadacaktır*[§] ayetini yorumlayış şekli dahi onun ölüm anlayışını doğrular niteliktedir: 'Herkes ölümü

[‡] Bu kısım, Mevlânâ'nın *Divân*'ından bir seçki olan *Gazeliyyât-ı Şems Tebriz* kitabında bahsi geçen gazel üzerine Şefî'î Kedkenî'nin yapmış olduğu açıklamadan alıntıdır.

[§] Ankebut, 29/57.

tadacaktır, yokluğun iki tarafının ortasındadır. Hayatı kendi nefsiyle olan kişinin ölümü ruhunun gidişyle olur. Hayatı, Rabbiyle olan kişi, tabii hayattan asıl hayata geçer ve bu gerçek hayattır.' (Mevlâna, 2022, 371). Mevlâna'nın bu yorumu onun sûfî kişiliğinin bir yansımasıdır. Zira Mevlâna, Allah'a gerçekten âşık olanların ölümünün yalnızca bir göç olduğuna inanır. Kul ölüm ile asıl âlemine iltica eder. İşte bu yüzden sûfî için ölüm bir son değil yeni bir başlangıç adeta ikinci bir doğuştur. Bu doğuş için beden kalıbından kurtulmak, ruh olmak gerekir.

Kuşeyrî, Risâle'de ruh'tan şu şekilde bahsetmektedir: "Bazı ehl-i sünnet âlimleri ruh için can ve hayat derken, bazısı da ruh, beden kalıbına tevdi edilmiş aynî (bir cevher) bir varlıktır demiştir. Ruh öyle bir latife (sır)'dır ki, bedende bulunduğu müddetçe Allah, ruhun mahalli olan beden kalıbında hayat yaratır. İnsan ruh ile değil, hayat ile diri ve canlıdır. Uyku halinde ruh maddî âleminden yükselir, bedenden ayrılır, sonra ona geri döner. İnsan ruh ve cesetten meydana gelir. Eserler ruhun latif bir ayn (a'yân-ı latîfe, ecsâm-ı latîfe-den) olduğuna delâlet etmektedir." (Kuşeyrî, 1981, 223). Kuşeyrî, ruh gibi beden kalıbına tevdi edilmiş bir diğer latifenin de sır olduğundan bahseder. Sûfî düşüncesine göre sır, müşâhede mahallidir. Nitekim ruhlar, aşk ve muhabbet, kalpler ise irfan ve marifet mahallidir. Tasavvufi bir ıstılah olarak sırrın, ruhtan daha latif, ruhun da kalpten daha şerefli olması icâbeder. Sûfîler derler ki; "hür ve asil kişilerin kalpleri sırların mezarıdır (hür kişinin kalbine tevdi edilen sır orada ölür, bir daha dışarı çıkmaz)."

Sûfîlerden birine 'Ölümü seviyor musun?' diye sorulunca, şu cevabı verir: 'Şerrinden emin olunmayan şeyle (dünya ile) kalmaktan, hayır umulanın huzuruna (Allah) çıkmak daha iyidir.' (Kuşeyrî, 1981, 485). Bu bağlamda Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*'inde şöyle der: 'Ölmek, uyandırmaya ve canlandırmaya gücü olmayan kişiye tabi olup kalmaktan daha iyidir.' (Mevlâna, 2022, 363).

3. Ölümün Nefis Tezkiyesi Anlamında Kullanılması

Bir önceki bölümde irâdî ölümden bahsederken onun, ölmeden önce ölümü istemek olduğuna değinilmişti. İrâdî ölüm aynı zamanda nefis terbiyesini seçmektir. Yani doğal ölüm vukû' bulmadan önce kişinin, hâl ve hareketlerini düzeltmesi ve hatalarının farkına

varmasıdır. İrâdî ölüm yalnızca zikir, tefekkür ve ölümü anmak değil, boş ve zararlı fiillerden uzak durarak kalbini kirlerden arındırmak demektir. Kişi dünyaya geliş amacına uygun olarak bilinçli bir şekilde hayatını yeniden düzenler. *‘İki günü eşit geçen ziyândadır’* sözünü ilke edinerek faydalı olan dünyevî ve uhrevî işler ile uğraşmalıdır. Mâlâyânîyi terk ederek dinini güzelleştirir, kalbini uyandırır, parlatır ve cehaletten arındırır.

‘Hâce Abdullah Ensârî, *Menâzilü’s-sâirîn*’de hayatın üç derecesi olduğundan bahseder. Birinci derecesi, kalbin cahillik ölümünden kurtulup hayat bulmasıdır. Amelle hayat bulan bir kalp Hakk’ı talep için hareket eder. Çünkü hareket diri olanın özelliğidir. Cehaletle ölmüş olan gönül ölü gibi sakın ve donuk olur. Ama nefsânî hazlarında koşuşturma ve hareket bâkî kalır.’ (Ankaravî, 2012, 350). Hayatın ikinci derecesi, tefrika ölümünden kurtulup himmetlerini bir araya getirmesi ve havâtırı nefyetmesidir. Cem’ hayatından murat, havâtırın cem’iyetle kalbin diri olmasıdır. Çünkü cem’iyet kalbi bütün mâsivadan keserek gerçek vahidin (Allah) müşahedesine raptetmekten ibarettir. Şeyhlerin ebedî hayat dedikleri budur. Tefrika, ölü hükmünde olan müteaddit eşyaya kalbi dağıtmaya ve nefsanî isteklere, nefsin gerektirdiklerine talip olmaya kinayedir. Bu ise cem’ ehli katında ölülük ve çürümüşlüktür. Hayatın üçüncü derecesi ise vücut (varlık) hayatı olup, bundan murat Hak’la hayat bulmaktır. Hak’la hayat bulmak, kulun Hak’ta fenâ bulmasından, Hakk’ın bekasıyla baki, Hakk’ın diriliği ile dirilik bulmasından ibarettir (Ankaravî, 2012, 350).

Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere her an nefsin isteklerine uyarak yaşamak kalbi öldürür, onu çürütür. Kalp iyi olduğu müddetçe beden de uyanık ve diri kalır. Hareket ettikçe kendini tazeler. Ruh yenilenir. Oysaki kalbe kötü bir muamelede bulunulursa -ki bu da onu nefsin bütün arzularının peşinde dizginsiz bir şekilde bırakmakla mümkün olur- giderek aslından, özünde bulunan inciden, saflık, neşe ve sadelikten uzaklaşır. Bu da kalbi karanlığa ve kedere sürüklemeye yeter. Bu durumda sûfiler, kalbin yeniden ilk neşesini kazanabilmesi için kişinin dünyadaki boş uğraşılardan uzak durmaya gayret göstermesi gerektiğini söyler.

Eğer öğüt dinlersen, iki üç gün çabalar
Ölmeden iki üç gün önce ölür gidersin.
Dünya ihtiyar bir kadındır.
İki üç gün bu ihtiyar kadınla düşüp
kalkmasan ne olur?

جهدی بکن، ار پند پذیری، دو سه روز
تا پیشتر از مرگ بمیری، دو سه روز
دنیا زن پیر است، چه باشد گر تو
با پیر زنی انس نگیری دو سه روز؟

Mevlâna bu rubâisinde dünyayı yaşlı bir kadına benzeter ve onunla üns kurulmaması yönünde nasihat verir. Başka bir rubâide de *aşk mutfağı* teşbihi ile hakîkî aşk yolunda irâdî ölüm tecrübesini yaşayanların sadece iyiler olduğunu ifade eder:

Aşk mutfağında iyilerden başkasını
öldürmezler
Kötü huylu, zayıfları öldürmezler
Eğer sen sadık bir âşık, ölmekten
kaçma
Öldürülme kimse murdar olur.

در مطبخ عشق جز نکو را نکشد
لاغر صفتان زشت خو را نکشد
گر عاشق صادقی ز کشتن مگریز
مردار بود هر آنکه او را نکشد

Sûfîler irâdî ölümle gerçek bir diriliğe erişeceklerine inanırlar. Âşığın kötülüklerden yana ölü ama iyiliklerden yana diri olması gerekir. Bunun için de ulaşması gereken bir hedef olmalıdır. Âşık, rakibi yenip sevdiğine ulaşmak için nasıl gayretli olursa sûfî de ereğine ulaşmak uğruna öyle gayretkeş olur, nefsini yenmek için türlü mücadelelere girişir. Nefsinin ortadan kaldırıp ereği ile birleşir. Mevlâna Mesnevî'sinde hem âşığın hem de maşukun canlı olamayacağını vurgulamaktadır. Gerçekte diri olan maşuk olabilir ve âşık, ölmeden âşıklık mertebesine yükselemez. Ona göre aşkın asıl şartı ölmektir. Doğal ölümden kişi bir defa ölümlük, irâdî ölümden nefsin yüzlerce renginden geçerek *fenâ*'ya erişir (Tâcu'd-dînî, 1394, 823-825).

Her şey maşuktur ve âşık bir perde
Diri [olan] maşuktur ve âşık bir ölü

جمله معشوقست و عاشق پرده
زنده معشوقست و عاشق مرده

(Mevlâna, 1336, 2)

Bunun yanı sıra Mevlâna tevekkül ve teslim mertebesi bahsinde de irâdî ölümden bahseder. Ölü nasıl hareketsiz ve iradesiz ise kişi de kadere karşı tıpkı bir ölü gibi teslim olur (Tâcu'd-dînî, 1394, 823). Çünkü teslimiyet de kulun nefsinin aradan çıkardığının bir göstergesidir:

Öldüm say şimdi, barış benimle

کنون پندار مُردم، آشتی کن

Teslim olmakla biz ölümler gibiyiz
...
Ey kalp, ölümler gibi sus, çünkü
Hayattayken biz bu dille suçlanırsın.

(Mevlâna, 1387, 805)

که در تسلیم، ما چون مُردگانیم
خمش کن مرده وار ای دل، ازیرا
به هستی متهم ما زین زبانیم

Mevlâna'nın yukarıdaki gazeline yayılan ana düşünce insanın yaşarken yapmaya gücünün yettiği şeyleri öldükten sonraya bırakmaması üzerinedir. Zira öldükten sonra bunlara zaten gücü yetmeyecek ve artık iş işten geçmiş olacaktır. Mutasavvıfların kastettiği irâdî ölüm bu yüzden önemlidir; o bir nevi yaşamın amacının hatırlatıcısıdır.

İrâdî ölüm bahsinin yanı sıra doğal ölümden de bahsetmek gerekmektedir. Mevlâna'ya göre doğal ölüm yaşamın sonu değil, olumlu bir değişim ve geçiştir. Bu yüzden ölümden kaçmaz, onu kucaklar. Zira ölüm bir alışveriştir. Beden verilir, ruh alınır. Herkes kendi ölümü ile yaşamdan nasibini alarak bu dünyayı terk eder. Ölüme sunduğu şeyler ise hırkasının içindekilerdir. Bundan kasıt marifet olmalıdır:

Ölüm erkeğe bana gelsin ki
Onu sınıksız sarayım.
Ben ondan renksiz kokusuz bir cân
alayım
O benden rengârenk bir hırka

(Mevlâna, 1387, 685)

مرگ اگر مرد است آید پیش من
تا کشم خوش در کنارش تنگ تنگ
من از او جانی برم بی رنگ و بو
او ز من دلقی ستاند رنگ رنگ

Mevlâna bu iki beyitte ölümün ebedî bir yaşam oluşuna işaret ediyor. Şair, ölümden korkmuyor aksine adeta onu yanına çağırıyor. Mevlâna, zaman zaman ölüm ile aşkı karşılaştırır ve aşksızlığın ölümlerin en kötüsü olduğunu söyler. Bu açıdan bakıldığında aşkın Mevlâna'nın şiirinde tıpkı ölüm gibi dönüştürücü bir güç olduğu görülür. Sûfiler nasıl ki aşk ile hâlden hâle ve makamdan makama geçip dönüşüyorlarsa irâdî ölüm de onları değiştirip dönüştüren bir şeydir. Bu durumda bazı mutasavvıfların ölümü hasretle talep etmesi yadsınamaz:

Aştan öldüm, Emîr'den korkmam
Öldürülende hançerinin korkusu
kalır mı?
Ölümlerin en kötüsü aşksızlıktır

کشته عشقم ترسم از امیر
هر که شد کشته چه خوف از خنجرش
بترین مرگ ها بی عشقی است

Sedef incide niye titrer?

(Mevlâna, 1387, 659)

بر چه می لرزد سدف؟ - بر گوهرش

Ebû Saîd Ebü'l-Hayr, *Esrârü't-tevhîd*'de nefse bağlı kalarak bir hayat sürmenin sonucunda ölüm ile bu hayatın sona ereceğinden ancak ihlas ve sıdka uyarak yaşandığı zaman insanın diri olacağından bahseder: "Her kim nefsi ile yaşıyorsa, hayatı nefsin gidişiyle son bulur. İhlas ve sıdk ile yaşayan ise diridir. Allah (cc.), onu bir saraydan başka bir saraya nakleder. İhlas öyle bir şeydir ki o iki melek onu yazamaz ve hiçbir insan onun ne olduğundan haberdar değildir (Muhammed b. Münevver, 1397, 293)."

Mesnevî'nin birinci defterinde *Rumlularla Çinlilerin ressamlık bilgisinde iddiaya girmeleri* hikâyesinde yer alan şu beyitler herkesin ölümden ürkererek kaçarken 'gönüllerini parlatanların' onu alaya alışını ifade etmesi bakımından önemlidir:

Bu topluluk, herkesin korktuğu
Ölüme gülüp geçer
Onların gönlüne kimse galip gelemes
Sedefe gelir zarar inciye değil

(Mevlâna, 1336, 172)

مرگ کین جمله ازو در وحشت اند
می کنند این قوم بر وی ریش خند
کس نیابد بر دل ایشان ظفر
بر سدف آید ضرر نی بر گهر

Mevlevî bu sözlerle bedenın yok olacağını ama cânın ölümden dolayı zarar görmeyeceğini dile getirir. Mevlâna bu iki beyitte mutasavvıfların beden ve ruhu temsilen kullandıkları sedef ve inci kelimelerine yer verir. Mutasavvıfların ıstılahlarında sedef bedeni, inci ise ruhu temsil eder. Beden ölüm sonrası bozulma yaşarken, ruh sonsuzluk âlemine doğru uçar. Çünkü ruh insanın hakikatidir. Bu sebeple de fenâ ve yokluk cânı ulaşmaz (Hümâî, 1393, 571-572).

Mevlâna ölümü bir düğüne benzetmiştir. Onun ölüm olgusunu düğün ile teşbih ettiği beyitler birçok yerde zikredilmiştir. Ama ölüm konusunun üzerinde neden bu kadar durduğu incelenmemiştir. Mevlâna'nın ölüm konusuna bu denli önem vermesinin sebebi neydi? Çünkü o, ölüm sonucunda aslına, cevherine ya da kaynağına kavuşacaktı. Vahdet gerekli olduğu için ölüm, onun eserlerinde bahsettiğinden daha az önemli olamazdı. İrâdî ölümü tercih etmek aslında bir merhale idi. Diğer derece ve makamlar bundan sonra

gelecekti. Aşk da sır da marifet de vahdete ulaşmak için gerekliydi. Burada *Divân*'da yer alan bir gazele işaret etmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Söz konusu gazelde Mevlâna ölümü ebedî düğün olarak yorumlar ve onun sırrının vahdette olduğuna işaret eder. Bu bağlamda aşağıdaki beyitte İhlas süresinden iktibas yapıldığı görülecektir:

Ölümümüz sonsuz bir düğündür
Onun sırrı nedir? "Allah birdir

مرگ ما هست عروسی ابد
سرّ آن چیست؟ "هو الله احد"

(Mevlâna, c.3, 1378, 164)

Sâlik, seyrüsulûkunda nefs-i emmâre'yi terk ederek, basiret ve firaset sahibi olur ve türlü meşakkatlerden sonra Allah (cc) dilerse müşahedeye varır. Yalnızca vahdetin olduğu yani ikiliğin ortadan kalktığı yerde O'nda fenâyâ ulaşır. Bu vuslat tecrübî bir hâl olmalıdır ki ârifler çoğu zaman onu anlatmakta yetersiz kalmışlardır. Kullandıkları dil itibarıyla da *efrâdını câmi*, *ağyârını mâni* tabirinde olduğu gibi herkesin değil ancak ehlinin anlayabileceği ifadeler ile bu hâli dile getirebilmişlerdir. Bu hususta aşağıdaki rubâî zikredilebilir:

Bizim bundan başka bir dilimiz daha var
Cennet ve cehennemden başka bir yer daha var
Özgür olanlar başka bir canla yaşarlar
Temiz incileri başka bir kaynaktan çıkar

ما را جز ازین زبان زبانی دگرست
جز دوزخ و فردوس، مکانی دگرست
آزاده دلان زنده بجانی دگرست
آن گوهر پاکشان ز کانی دگرست

(Mevlâna, 8, 1378, 39)

Bu rubâî, Mevlâna'nın tevekkül ve teslim olma konusunda ölü gibi olduğunu, suskunluğu başka bir dil olarak tercih ettiğini özetlemektedir. Mevlâna yine başka bir rubâîsinde, dilsiz sözcükler ile konuşur. Bu yolu seçmesinin sebebi herkesin o sözleri anlayamayacağıdır:

Sana dilsiz dudaksız sözler söyleyeceğim
Bütün kulaklardan gizli olan şeylerden söz
edeceğim
Sana anlatacağım bütün bu sözleri herke-
sin içinde söyleyeceğim
Fakat senin kulağından başka hiçbir kulak
bu sözleri duymayacak

با تو سخنان بی زبان خواهم گفت
از جمله گوشها نهان خواهم گفت
جز گوش تو نشنود حدیث من، کس
هر چند میان مردمان خواهم گفت

(Mevlâna, 8, 1378, 71)

Bu beyitler Mevlâna'nın neden ölümü ve suskunluğu seçtiğini

açıklayıcı niteliktedir. Tasavvufta vahdet makamı ikiliği kabul etmeyeceği için sûfî; fenâ, yok olmak derecesini görmelidir. Bu da irâdî ölümü gerektirir. Allah'a kavuşmak için dünyadan uzaklaşmayı dileyen kişi nefsinı aradan kaldırarak tamamen ruh kesilir. Nefsin temizliği ise kalbi temizlemekle mümkün değil midir? Allah, yalnız kulunun kalbine bakar. O hâlde kişi, ölmeden evvel ölebilenin aşamalarından olan tasfiye-i kalb ve tezkiye-i nefs'ten sonra irâdî ölümün zevkine varabilir. Bu anlamdan yola çıkarak ölümün de bir makam olduğu söylenemez mi?

Sûfilerin kalplerini günahlardan temizlemek ve nefislerini arındırmak için bazen uzleti, bazen manevî yolculukları bazen de gurbete göç etmeyi seçtikleri bilinir. Bu arınmayı kimi zaman halkın arasında da yapabilirler. Ama sûfiler için gariplik dikkate değer ve önemli bir makamdır. Zira en başta bu dünyanın kendisi bir gurbettir sûfî için. Dünyada olmak bir gurbet hâlidir. Sûfî bu dünyada gurbette olduğunu ve ölünce gurbetin tamamlanacağını bilir. Bu durumda ölüm onun için bir intikam sonucu yaşanan bir olay değildir. Aksine ruha huzur ve sükûnet veren şeydir:

Ölümde adalet ve din ehline hayat vardır
Ölümünden temiz ruhlara huzur vardır
Ölüm Hakk'a kavuşmadır, cefa etmek ve
kin tutmak değildir.
Ölmeyen kimse sürekli ölür durur, derdi
budur.

(Mevlâna, 8, 1378, 53)

در مرگ، حیات اهل داد و دینست
وز مرگ روان پاک را تمکینست
آن مرگ، لقاست، نی جفا و کینست
نامرده همی میرد، دردش اینست

4. Ölümün Vuslata Erme Anlamında Kullanılması

Ölüm imgesi; vuslata erme, Hakk'a ulaşma, Hakikate varma, insanın asıl kaynağı ile buluşması anlamında mutasavvıfların eserlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Ruhun beden kalıbından çıkıp özgür olma çabası, kalbinden Allah'tan başka her şeyi çıkarıp atması ve dünya imtihanının başarıyla tamamlanması onların ana düşüncelerindendir. Dünya hayatının meşakkati, nefsanî arzular ve bu hayatta Hakk'tan ayrı düşme duygusu mutasavvıfların ölüm düşüncesi üzerine yoğunlaşmalarına ve onu bir kurtuluş olarak görmelerine neden olmuştur. Bu sebeple o gün gelmeden önce ruhlarını arındı-

rarak bu vuslata hazırlanmışlardır. Mutasavvıflar dünya işlerine kendilerini kaptırmadan, ölmeden önce ölmeyi benimsemeyi ve hayatını ona göre düzenlemeyi salık verir. Bu amaçlara erişmek isteyen sâlik, vuslat düşüncesi ile dünyadaki hâline çeki düzen verip, seyrüsülûkuna devam eder. Doğal ölümden önce ölmeyi, nefsi kirlerden arındırmayı, günah, isyan, hırs, açgözlülük, yalan, tembellik, ibadetlerde gevşeklik gibi ruhu ağırlaştıran dünyevî hâllerden uzaklaşmayı seçer. Sâlikin dünyaya meyli azaldıkça kendi gerçeğini aramaya ve aslına dönme arzusu da artar. Bu arzu, bedenini kötülüklerden kurtarıp kalbini ilâhî bir yolculuğa hazırlama gayreti doğurur. Bu hazırlık Hakk'a varma yolunda atılan bir adımdır. Bu kısımda, Mevlâna'nın eserlerinde ölümün vuslatı ve sonsuz bir hayatı temsil ettiği beyitlere yer vermenin bu düşüncüyü pekiştireceğini umuyoruz. Aşağıdaki rubâide Mevlâna aşk şarabından içenlerin ölümsüzlüğe ulaşacaklarından bahsetmiştir. Bu rubâide Mevlâna'nın vahdet, vuslat, aşk ve irâdî ölüm kavramlarını nasıl birleştirdiği görülmektedir:

Aşkta ölümsüzlük şarabından başka
içki yok
Canını kurtarmak için can vermekten
başka yol yok
Seni tanıyıp sonra ölsem, dedim
Beni tanıyana ölüm yok, dedi
(Mevlâna, 1378, 1339)

در عشق که جز می بقی خوردن نیست
جز جان دادن دلیل جان بردن نیست
گفتم که ترا شناسم آنگه میرم
گفتا که شناسای مرا مردن نیست

Görüldüğü gibi kişi, aşk ile sonsuz bir yaşama ulaşır ancak bu yeni hayat için can vermek gerekir. Elbette bu manevî bir yaşamdır. Sâlik, Hakk'a vuslatı gerçekleştirdikten sonra temkin sahibi, sâbitkadem olur. Vuslatın alâmeti sâlikin kendinden tamamen geçmesi, beşerî ve nefsânî kayıtlardan kurtulması, telvînden temkin mertebesine ermesidir (Uludağ, 2011, 409). Hakk'a ermek aynı zamanda kim olduğunun ve aslının nereden geldiğinin idrakine varmaktır. Bu ise sürekli bir uyanıklık hâli gerektirir. Peygamber bir hadis-i şerîfinde "Ölümü çok zikredin" buyurmuştur.** Ölümü zikretmek, günahları temizler ve dünyada olanları terk ettirir. Ölümü anmaktan kasıt, sadece dil ile anarken, kalbin ondan gâfil olması değildir. Asıl olan, hâl dili ile anmak ve ona hazır olmaktır (Ankaravî, 2001, 117). Ölü-

** أكثرُوا ذِکْرَ الْمَوْتِ.

mü hatırlayıp ahiret hayatına hazırlananlar, bir gün ruhun bedenden ayrılacağını bilerek dünyada garipler gibi yaşayanlar gerçekten uyanık olanlardır.

Mevlâna'ya göre ölüm cismin ortadan kalkması değil, Tanrı'ya doğru uçmasıdır. Diğer bir ifade ile ölüm Tanrı'dan ayrılma, hayat ise Tanrı'ya geri dönmektir. Gerçekte ölüm insanın kendi batınını görmesi ve ameli ile karşı karşıya gelmesidir. Ölüm, insan amelinin asıl şeklinin aynasıdır (Kocatürk, 1980, 32-33). Mevlâna, hayatın bir sonu olacağına inanmaz. Ona göre gerçek ölüm, aslında ruhun ölmesidir. Ruh, diri olduğu müddetçe yaşar. Çünkü insanda Hakk'ın sıfatı vardır. Ölüm bedeni alır ama ruh, bununla yok olmaz. Ruh, ölümsüzlüğe doğru kanat çırpın bir kuşa benzetilir:

Sanma ki ömrünün bir sonu olacak
Sen Tanrı sıfatlısın ve Hakk'ın sınırı
nerede
Ecel kafesi kırar, kuşu incitmez
Ecel nerde ölümsüzlük kuşunun
kanadı nerde

طمع مدار که عمر تو را کران باشد
صفات حقّی و حق را حد و کران ز کجا
اجل قفس شکند، مرغ را نیازارد
اجل کجا و پر مرغ جاودان ز کجا

(Mevlâna, 1387, 242)

Mutasavvıflar ruhun topraktan yaratılmış olan bedenden ayrıldığı zaman, ten kafesinden kurtulduğuna, mücerretlik âlemine doğru uçuşa geçtiğine ve bir ömür boyu kavuşma arzusunda olduğu gerçek sevgiliye kavuştuğuna inanırlar. Bu nedenle Mevlevîler, bir ârifin öldüğü günün gecesini *şeb-i urs* şeklinde adlandırmış ve bu gecede özel bir tören düzenlemeye başlamışlardır (Tafazzulî, 2007, 63). Mevlevîlik'te Mevlâna'nın ölüm yıldönümünün *şeb-i arûs* (düğün gecesi) olarak zikredilmesine dair başka görüşler de mevcuttur. Örneğin; "Tasavvufta Hak âşıklarının da şehitler gibi ölmediğine inanılır. Bazı mutasavvıflara göre ölüm üzülecek ve matem tutulacak bir olay değil sevinilecek bir husustur. Hak âşıkları kendilerini Mevlâ'ya (sevgiliye) kavuşturan ölümü bir vuslat gibi görür ve bu yüzden ondan 'düğün' diye bahsederler." (Uludağ, 2007, 37).

Sûfiler ölümü düğün olarak gördükleri için ağlamayı kabul etmezler. Nitekim İran mitolojisi incelendiğinde benzer bir durumun İran'ın eski inanışlarında olduğu ortaya çıkmaktadır: "Hem iyi hem de kötü insanlar öldüklerinde bir engelle karşılaşacaklardır. Bu en-

gel de ölümlerin arkalarından ağlayanların gözyaşlarından oluşan bir ırmaktır. Ölçüyü aşarak ağlamak ve inlemek ırmağı taşıracak ve köprüden geçenlerin geçişini zorlaştıracaktır. Zerdüş inanırları ölümlerin arkasından ağlamayı günah sayarlar. Aşırı ağlamak hem ağlayan kişiye zarar verir hem de ölen kişiye bir yarar sağlamaz.” (Yıldırım, 2012, 522). Buradaki mesele ağlamanın ayıplanması değildir. Sevgiliye kavuşmanın söz konusu olduğu bir yerde neşe ve sevincin hâkim olması gerekirken, ağlayıp üzülmünün yersiz olmasıdır.

Mevlâna, *Fîhi Mâ Fih*’de şöyle der: “Sevgiliye dilârâm denir, yani gönül onunla sakinleşir. O zaman başkasıyla nasıl sakinleşir, huzur bulur? Bütün bu hoşluklar ve amaçlar, merdiven gibidir. Merdiven basamakları da oturup bekleme yeri değildir, geçip gitmek içindir. Daha erken uyanan ve haberdar olan, böylece uzun yol kendisine kısalan ve bu merdiven basamaklarında ömrünü zayi etmeyen kişiye ne mutlu!” (Mevlâna, 2022, 97). Buradaki sevgili Allah (cc)’tan başka kim olabilir? Merdivenden kastı ise dünya hayatı değil midir? Buraya nereden ve niçin geldiğinin ayırdına varan insan, hakikî aşk şarabını tatmış ve ölmeden önce ölümü tecrübe etmiş gibidir. Mevlâna’ya göre bu kişi gerçekten bahtiyar olan bir kimsedir.

Ölümün gerçek vuslat anlamında sembolize edildiği şu hikâyeyi zikretmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz: “Sefere çıkmak üzere olan Sufyan Sevrî’nin dostları yanına gelir: ‘Bir hizmetiniz ve emriniz var mı?’ diye sorarlar. O da ‘Eğer ölümü bulursanız benim için satın alın. (Çünkü ben sevgilimin vuslatını özledim)’ der. Öleceği zaman yaklaşıncı ‘Ölümü temenni ediyorduk, ama zor bir şey imiş’ demiştir. (Kuşeyrî, 1981, 480).

Ölüm olgusu, Mevlâna’nın şiirlerinde yalnızca vuslata erme anlamında değil, aynı zamanda ölümsüzlüğün, sonsuz bir yaşamın sembolü olarak da yer almıştır:

Ömür gittiyse, Allah başka bir hayat verdi
Fânî ömür bittiyse, işte bâkî hayat
Aşk âbihayattır, gir bu suya
Bunun her damlası, başka bir hayat denizidir

(Mevlâna, 1378, 2)

گر عمر بشد، عمر دگر داد خدا
گر عمر فنا نماند، نک عمر بقا
عشق آب حیاتست، درین آب درآ
هر قطره ازین، بحر حیاتست جدا

Mevlâna'ya göre ölüm bir sırrıdır, yaşamın sırrı. Bu yüzden Mevlevîler ölmek yerine, göçmek, sırrolmak, sırlanmak, yürümek kelimelerini kullanırlar (Çelebi, 2002, 117). Mevlâna'nın ölüm anlayışında, ölümden yeniden doğuşun bir evresi olarak söz edilir. Ölüm, sonsuz yaşama ve hakikate erişmek için bir basamak görevi görür:

Ey! Âşıkların hayatı ölümdedir
Gönlünü kaptırmadıkça gönül bulamazsın

(Mevlâna, 1336, 89)

ای حیوۀ عاشقان در مردگی
دل نیایی جز که در دل بردگی

Mesnevî'nin birinci defterine geçen bu beytin mazmununun Halac'ın Divan'ındaki şu mısradan iktibas olduğu düşünülmektedir (Fürûzanfer, 1381, 81):

Ey güvendiklerim, beni öldürün
Çünkü öldürülmemle yeni bir hayat bulacağım

أقتلوننی یا ثقاتی
أن فی قتلنی حیاتی

Mevlâna beşerin ölümsüzlüğüne inanır. Bu ölümsüzlük, ancak ruhi hayatın tekâmülûl sayesinde olur. Ruh ancak Tanrıya yaklaştığında ve ona kavuştuğunda ölümsüzlük kazanır. Ölümsüzlük yalnızca Tanrı'ya aittir. Tanrıdan başka her şey fanidir. Ancak tekâmül ile kendi ulvi şekline bürününce mutlak ruha ulaşır. Bu ulaşmada ruhun birtakım merhaleleri kat etmesi lazımdır (Kocatürk, 1980, 32-33). Mevlâna öldükten sonra yok olmayacağını ölümle ancak bedeninin ortadan kalkacağını gerçek hayatın ölümden sonra başladığını bilmektedir. Bu yüzden de ölümden korkmamaktadır (Kocatürk, 1980, 34). Ârif ve sûfiler, yalnızca ölümden nefret duymamakla kalmıyorlar, belki onu çağırıp övüyorlar da. Mevlâna'ya göre ecel geldiğinde Hakk'a kavuşma ve maşukun dîdârına mazhar olma anı gelmiş demektir. Âşık, maşukta ölmeli, fenâya ermelidir ki bekâya erişebilsin. Âşık bütün cümle benliğini ve nefsanî isteklerini kendinde yok edip öldürebilmesi için uzun bir yol kat etmek zorundadır. Bu yolu kat ettikten sonra ancak yüksek ve yüce bir mertebeye erişecektir. Âşık, beden kalıbından kurtulup ruha kavuşunca özgür olur. Bu mertebeden sonra âşıkla maşuk arasında perde aradan kalkar. “Öz öze yakın düşünce gömlek aradan sıyrılır” sözünün hakkını verircesine âşığın ölümsüzlük kuşu beden kafesinden çıkıp gerçek sevgiliye doğru uçar.

Sonuç

Batı ülkelerinde yaşayan ya da İslâm tasavvufu ve felsefesi ile tanışmamış biri Mevlâna'nın eserlerindeki irâdî ölümü, ilâhî aşkı ve sonsuz yaşamı acaba nasıl algılar sorusundan yola çıkmış bu çalışmada Mevlânâ'da ölüm düşüncesinin aslında kendisinden önce gelen sûfilerin görüşlerinden etkilendiğini tespit ettik. Ancak Mevlâna ölümü, daha edebî ve âşıkane bir üslupla ifade etmiştir. Doğal ölüm ve irâdî ölüm kavramları, sonsuz bir hayat düşüncesi, aşk şarabından içerek ölümsüzlük kazanmak ve sevgilinin vuslatına ermek Mevlâna'dan önce başka mutasavvıflar tarafından da dile getirilmiş ve hatta diğer inanışlardan da buna benzer örnekler çalışma boyunca zikredilmiştir. Mevlâna'nın ona has üslûbu ve konuyu içselleştirmesi bunu diğer mutasavvıflardan daha farklı yorumlayıp ifade etmesini sağlamıştır. Görünen o ki; Mevlâna'nın ölüm ve ölümsüzlük hakkındaki söylevi tam olarak incelenmiş ve idrak edilebilmiş değildir. Evet, Mevlâna ölümsüzlüğe inanıyor ama bugünkü ve bilinen anlamıyla bir ölümsüzlük yani bedenın yaşlanmaması, sürekli genç kalma durumu değil ya da ruhun sürekli deveren halinde başka bedenlerde diri olması (Nirvana) değil. Ruhun asıl kaynağında mübdî olanda bir olması yani ona kavuşması demektir. Bu açıdan da ölüm bir son değil; çalışmada verilen örneklerde görüldüğü üzere bir başlangıçtır, bir kavuşmadır. Bu kavuşmanın hasreti ile bekler sûfiler. Ölümden korkmaz, aksine onu çağırırlar. Elbette ki ölüm her ne kadar sûfilerin aşk ile talep ettiği bir olgu olsa da zor ve acı bir olaydır. Bu nedenle sûfiler dünya imtihanının kolay geçmesi için yaşarken davranışlarına dikkat eder ve nefis tasfiyesi yaparlar. Çünkü doğal ölüm geldikten sonra buna fırsatları olmayacaktır. Bu dünyada kalbini kötülüklerden ve masivâdan ayıranların ölüm aynasına da yine o şekilde yansıyacaklarına inanırlar.

Kaynakça

- Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2. Basım. 1981.
- Çelebi, Âsaf Hâlet, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Ankara: Hece Yayınları, 2002.
- Fürûzanfer, Bediüzzaman. *Ehâdis ve Kısas-ı Mesnevî, (Telfikî ez Dû Kitab "Ehâdis-i Mesnevî" ve "Me'âhiz-i Kısas ve Temsilât-ı Mesnevî")* trc. Hüseyin Dâvûdî, Çâp-i Dovvom, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381.
- Hümâî, Celâleddin, *Mevlevî-Nâme, Mevlevî Çe Mîgûyed?*, Cilt 1, Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1393.
- Kedkenî, Şefî'i. *Tâziyânehâ-yi Sülûk (Nakd ve Tahlil-i Çend Kaside ez Hekim Senâî)*, Tahran: İntişârât-ı Âgeh, 1394, 251.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fih/İçindeki İçindedir*, Türkçesi: Adnan Karaismailoğlu. 1. Basım, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Gazeliyyât-ı Şems Tebriz*, nşr: Muhammed Rıza Şefî'i Kedkenî, Çâp-i Sevvom. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Sohen: 1387.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyât-ı Şems ya Dîvân-ı Kebîr*, nşr: Bediüzzaman Fürûzânfer. Çâp-i Çehârom. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1378.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, nşr: Reynold Alleyne Nicholson. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1336.
- Muhammed b. Münevver Miheî, *Esrârü't-tevhîd fî Makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd*. Çâp-i Devâzdehom. Tahran: Neşr-i Âgeh, 1397.
- Özkan, Senail. *Ölüm Felsefesi – Mısır'da, Upanişadlar'da, Budizm'de ve Hristiyanlık'ta*, Ankara: Ötüken Yayınları, 2013.
- Şeyh Mahmud Şebüsterî, *Gülşen-i Râz (Bâg-i Dil)*, Haz: Hüseyin Muhyiddin İlâhî Komşei, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1377.
- Şeyh Rüsûhüddin İsmail bin Ahmed El-Ankaravî, *Mevleviler Yolu*, Haz. Mehmet Kanar. İstanbul: Şule Yayınları, 2012.
- Şeyh Rüsûhüddin İsmail bin Ahmed El-Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkân (Şerh-i Ahâdis-i Erba'in)*, Haz: Semih Ceyhan, İstanbul: Dârülhadis, 2001.
- Jankelevitch, Vladimir, *Ölümü Düşünmek*, Trc. Yılmaz Ruhi Demir. İstanbul: Monokl Yayınları, 2012.
- Levinas, Emmanuel, *Ölüm ve Zaman*. Trc. Nami Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Kanat, Celal A. *İnsanın Ölümü ve Bilginin Doğuşu*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2007.
- Kocatürk, Sadettin. "Mevlânâ'da Ölüm Kavramı", *Milli Kültür*, Kasım, Aralık 1980, Ocak 1981.
- Tâcu'd-dînî, Ali. *Ferheng-i Nemâdhâ ve Nişânehâ der Endişe-i Mevlânâ*, Tahran: Surûş, 1394.

- Tafazzulî, Ebû'l-Kasım. *Mevlâna Dergâhı'nda Dervişlerin Semâi*, çev. Ahmet Çelik, İstanbul: Beyza Kitap, 2007.
- Uludağ, Süleyman. *Ölüm*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34, 37-38. Ankara: TDVİA, 2007.
- Uludağ, Süleyman. *Telvîn*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40, Ankara: TDVİA, 2011.
- Yıldırım, Nimet. *İran Mitolojisi Kökenleri, Kaynakları, Ana Temaları*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2012.
- Yusuf Pûr, Muhammed Kazım. *Tûtiyâ-yı Çeşm-i Cân (Tahlil-i Mevzû'î Ma'rifet ez Nigâh-i Mevlâna der Mesnevî-i Ma'nevî*, Tahran: Hâne-i Kitab, 1389.